

ΟΙ ΜΑΚΡΑΙΩΝΟΙ ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΦΩΤΙΣΗΣ.

ΤΑ ΜΟΝΟΠΑΤΙΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 13^{ου} ΑΙΩΝΑ.

Στην κρίσιμη μεταβατική περίοδο από το Βυζάντιο στο νεότερο Ελληνισμό, στην Ήπειρο, έλαβε ιδιαίζουσα θέση η ελληνική παιδεία. Η μακραίωνη διάρκεια και συνέχειά της, όχι μόνο δε διακόπηκε, όπως συνέβη σχεδόν σε όλες τις άλλες ελληνικές περιοχές, αλλά αντίθετα συνεχίστηκε με μεγαλύτερο πάθος, ιδιαίτερα στην πρωτεύουσα της Ηπείρου τα Ιωάννινα. Η μεγάλη στροφή ξεκίνησε είδη από τον 13^ο αιώνα για να αποτελέσει την κυριότερη «εστία της πνευματικής και εθνικής ανάτασης των κατοίκων της» (Βακαλόπουλος Κ., 2003, Ιστορία της Ηπείρου, από τις αρχές της Οθωμανοκρατίας ως τις μέρες μας, Θεσσαλονίκη, σελ. 207.)

Η ανάληψη αναντικατάστατου ρόλου του κλήρου στην παιδεία σημαδεύει την αφετηρία της ακώλυτης ταύτισης της Ορθοδοξίας με την εθνική υπόσταση. Η εκκλησία στεγάζει τα πρώτα ελληνικά σχολεία και τα καθοδηγεί από κοινού με τους άρχοντες, τους λόγιους και τους χορηγούς τους.

Οι πρώτες σχολές ιδρύθηκαν από τον Μιχαήλ Άγγελο Κομνηνό Δούκα τον Α' στα 1206.

Πρώτη υπήρξε η μοναστική σχολή **Σπανού (Φιλανθρωπινών)**, στο νησί των **Ιωαννίνων**. Πρόκειται για πρώτο οργανωμένο ανώτερο ελληνικό σχολείο. Λειτουργήσε μέχρι τα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Έφερε το όνομα «Φοιτητήριον» ή «Φροντιστήριον». Η σχολή αποτέλεσε τη συνέχεια της Σχολής Σπανού.

Ανακαινιστής της σχολής και πρώτος σχολάρχης της αναφέρεται ο **Ιωάννης Μιχαήλ Φιλανθρωπινός**, γόνος αριστοκρατικής οικογένειας του Βυζαντίου και ανώτερος αξιωματούχος του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Δάσκαλοι της Σχολής Φιλανθρωπινών χρημάτισαν οι κτήτορες και οι κατά καιρούς ηγούμενοι: Μακάριος, Νεόφυτος, Ιωασάφ και Ιωάννης του γένους Φιλανθρωπινός. Πιθανότητα χρημάτισε δάσκαλος και **ο Μάξιμος Πελοποννήσιος**, μια από τις σπουδαιότερες παιδευτικές μορφές λογίων και κληρικών των πρώτων αιώνων της Τουρκοκρατίας.

Στους μαθητές της Σχολής συγκαταλέγονται ο πιθανολογημένος συντάκτης «των χρονικών των Ιωαννίνων (1410), ο Πρόκλος, οι Νεκτάριος και Θεοφάνης Αψαράδες (1470), ο Πατριάρχης Ιωασάφ (1551-1569) από τα Ιωάννινα, ο Νήφωνας Μεταξάς μητροπολίτης Ιωαννίνων (1500), κλπ.

Σύγχρονη της Σχολής **Σπανού (Φιλανθρωπινών)**, είναι και **η σχολή Στρατηγοπούλου**, που επίσης βρισκόταν στο νησί. Λειτουργήσε στην ιερά μονή των Δεσποτών, ή Στρατηγοπούλου, ή του Ντίλιου. Η ονομασία της οφείλεται στον κτήτορα της μονής, ο οποίος ανήκε στην Βυζαντινή αρχοντική οικογένεια των Στρατηγοπούλων.

(Οι δύο σχολές αυτές Έκλεισαν στα 1642 από τους Τούρκους, μετά από την επανάσταση του Διονυσίου Φιλοσόφου το 1611)

Σε πολλές μονές της Ηπείρου παρατηρείται τους ίδιους χρόνους ένας οργασμός στην παιδεία.

Περί το 1285 ο **Νείλος Εριχιώτης** ίδρυσε σχολή στη μονή Γηρομερίου, η οποία διέθετε πλούσια βιβλιοθήκη. Η κατοπινή συμβολή της στην ανόρθωση της ελληνικής παιδείας των περιοχών Φιλιατών, Δελβίνου και Αργυροκάστρου υπήρξε τεράστια. Από τον 13^ο-17^ο αιώνα λειτούργησε ελληνικό σχολείο με σπάνια βιβλιοθήκη στη μονή της Καμυτζιάνης. Την ίδια επίσης περίοδο λειτούργησαν τα σχολεία στην ιερά μονή της Βελλάς και της Κάμενας. Προπαιδευτήρια λειτουργούσαν ακόμα και στη μονή Σωσίνου. Στην Κάτω Παναγιά λειτουργούσε βιβλιοθήκη, ενώ στη μονή Μολυβδοσκεπάστης, κτισμένη από τον Κωνσταντίνο τον Πωγωνάτο, (πάνω στα σημερινά ελληνο-αλβανικά σύνορα από τη πλευρά της Πρεμετής), υπήρχε από τον 14^ο αιώνα σχολή χειρογράφων, τοιχογράφων και καλλιγράφων.

Επίσης ότι σε δέκα μονές βυζαντινής περιόδου στο βόρειο τμήμα της Ηπείρου λειτουργούσαν σχολεία. Πρόκειται για τις μονές: Αγ. Θεοδοσίου στην Πολύτση, Δριάνου, Πέπελης, Δούβιανης, Αγ. Ιωάννου, Θεολόγου, Μάλτση, Διβροβουνίου ή Στύλου και Δίβρης, Σωρωνιάς, Κάμενας, Απολλωνιάς, Αρδενίτσας.

Το περιεχόμενο της ελληνικής παιδείας στο γεωγραφικό χώρο της Ηπείρου θεωρεί φυσιολογική και απαραίτητη τη διαχρονική ενότητα της Αρχαιότητας, του Βυζαντίου και της Ορθοδοξίας, καθώς και του νεότερου Ελληνισμού. Στο περιεχόμενό τους θα εισαχθούν αργότερα η φιλοσοφία, οι επιστήμες και τα επιτεύγματα της Δύσης.

Η διαπίστωση δεν αφορά μόνο τη μονή των Φιλανθρωπινών, αλλά και τις άλλες μοναστικές σχολές στην περιοχή. Ενδεικτική περίπτωση οι τοιχογραφίες στο νάρθηκα του ναού της Μονής των Φιλανθρωπινών, όπου ανάμεσα στους Πατέρες της εκκλησίας διαφαίνονται και οι εικόνες των αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων και ανθρώπων των γραμμάτων με επιγραφές: Έλλην Πλάτων, Έλλην Απολλώνιος, Έλλην Σόλων, Έλλην Αριστείδης, Έλλην Πλούταρχος, Έλλην Θουκυδίδης κλπ.

Η ΣΥΓΓΡΑΦΗ ΧΡΟΝΙΚΩΝ

Αποτελούν ένα ακόμα δείγμα της εσωτερικής ανάγκης των Ηπειρωτών για διαχρονική συνοχή και εθνική διδαχή. Όσο κι αν αυτά ερμηνεύονται ως Βυζαντινή παράδοση για την καταγραφή των σημαντικότερων ιστορικών γεγονότων, δείχνουν απερίφραστα την ελληνική συνείδηση που ένωνε τους σκληροτράχηλους ηπειρωτικούς πληθυσμούς ζυμωμένους σε ακατάπαυτους αγώνες εναντίον ξένων επιδρομών. Μερικά από τα γνωστά χρονικά είναι:

α. Ο Κουβαράς. Στη μονή των Φιλανθρωπινών από την ίδρυση κιάλας του Ηπειρωτικού Δεσποτάτου διατηρούνταν χειρόγραφος κώδικας, όπου για αιώνες ολόκληρους καταγράφονταν τα σημαντικά ιστορικά γεγονότα που διαδραματιζόνταν στον τόπο. Συγγραφείς του ήταν ηγούμενοι, δάσκαλοι και μοναχοί.

Για τον Κουβαρά θυλούνται μύρια. Αυτό διότι κατά τις πολεμικές περιπέτειες του 1820 είχε αποχτήσει κατά κάποιο τρόπο κοινή χρήση δίνοντας στους ντόπιους λόγιους μεγαλύτερη δυνατότητα για τη δημιουργία ενός πραγματικού πλήθους εικασιών, στις οποίες συχνά προσέδιδαν τη δύναμη ατράνταχτου τεκμηρίου. Στον Κουβαρά στηρίχτηκαν επίσης γνωστοί παρατηρητές- ερευνητές της Ηπείρου όπως ο Σάθας, ο Μπέκερ, ο Μουστοξύδης, κ.α. Ο Μπολάνος Βασιλόπουλος, διευθυντής του Γκιούμειου σχολείου, είχε εκπονήσει επιτομή του Κουβαρά που κατά ευτυχή συγκυρία σώθηκε από την μεγάλη πυρκαγιά των Ιωαννίνων του 1821. Αποφασιστική προώθηση για την αποκατάσταση του corpus του Κουβαρά πέτυχε τις τελευταίες δεκαετίες ο ιστορικό Λέαντρος Βρανούσης.

β. Το Χρονικό των Ιωαννίνων. Το αρχαιότερο κείμενο του Κουβαρά- το μεγαλύτερο και το πιο γνήσιο συγχρόνως,- είναι το Χρονικό των Ιωαννίνων, το οποίο αποδίδουν στους μοναχούς Κομνηνό και Πρόκλο. Βρέθηκε σε πολύ παλιό χειρόγραφο κώδικα, που ανάγεται προ του έτους 1442 (κατά την εποχή σύνταξής του) και περιέχει τα ιστορικά γεγονότα του δεύτερου μισού του 14^{ου} αιώνα που διαδραματίστηκαν στην Ήπειρο και κυρίως στα Γιάννενα. Το πολύτιμο κείμενο αποτελεί τη σημαντικότερη πηγή ειδήσεων για την παραπάνω χρονική περίοδο. Αποτελεί επίσης το σημαντικότερο φιλολογικό ντοκουμέντο. Γράφτηκε σε καλλιεργημένη αρχαίζουσα γλώσσα,- πυκνό, κομψό και λιτό συγχρόνως, γεγονός που μαρτυρεί τη μόρφωση και την παιδεία του αγνώστου ντόπιου χρονικογράφου.

γ. Το Χρονικό των Τόκκων. Στις πρώτες δεκαετίες του 15^{ου} αιώνα στα Γιάννενα γράφτηκε κείμενο με περιεχόμενο την εξιστόρηση των γεγονότων που καλύπτουν την περίοδο από το 1375 μέχρι το 1422, στην περιοχή του Δεσποτάτου της Ηπείρου και την Δυτική Ελλάδα. Το κείμενο περισώθηκε σε δύο Κώδικες του Βατικανού που βρήκε σχεδόν πρόσφατα ο διακεκριμένος γνωστός βυζαντινολόγος Γιουζέπε Σκιρό. Αποτελεί κατά κάποιον τρόπο συνέχεια του Χρονικού των Ιωαννίνων κι είναι συντεταγμένο σε στίχους σε γλώσσα απλή. Δεν είναι γνωστός ο συγγραφέας και του παρόντος χρονικού. Πρέπει όμως να μην ήταν μορφωμένος. Περιγράφει με δεινή, παραστατικότητα, λυρισμό και χρώμα τα συμβάντα της εποχής, στρεφόμενος περισσότερο γύρω από τα Γιάννενα και τους δεσπότες τους Κάρολο και Λεονάρδο Τόκκο. Το έργο, που ο Τζιουζέπε Σκιρό τιτλοφόρησε το «Χρονικό των Τόκκων», είναι πολύτιμο στις πληροφορίες (διότι δε διασταυρώνεται παρά σε σπάνιες περιπτώσεις με τη λοιπή σύγχρονη του χρονογραφία). Ταυτόχρονα αποτελεί έναν

ύμνο στην πόλη των Ιωαννίνων και μαζί προς τους δεσπότες των και τα πολεμικά τους κατορθώματα. Και το Χρονικό αυτό συμπεριλαμβάνει την ιστορία πτώσης του Αργυροκάστρου στα χέρια του φύλαρχου από το βόρειο τμήμα της Αλβανίας Γκιν Ζενεβίστι.

Ο Χρονικογράφος, διαποτισμένος από έναν έντονο πατριωτισμό, είναι ίσως ο πρώτος ο οποίος πολλαπλώς τόνισε στο κείμενο την ελληνική συνείδηση που ένωνε τους σκληροτράχηλους ηπειρωτικούς πληθυσμούς. Φανερώνει επίσης, ότι το Δεσποτάτο της Ηπείρου που είχε πάρει πολύ πιο καθαρά ελληνικό χαρακτήρα, αποτελεί τον άγρυπνο θεματοφύλακα του ελληνισμού σε μια εποχή όπου η αυτοκρατορία είχε συρρικνωθεί σ' ένα πολύ μικρό κομμάτι του παλαιού εαυτού της και σαν καλός στρατηγός προετοίμαζε την μακροχρόνια αντίσταση του Έθνους εναντίον του νέου κατακτητή.

δ. Οι Ενθυμήσεις. Της ίδιας σημασίας όσον αφορά τις πληροφορίες,-όπως αργότερα οι εκκλησιαστικοί κώδικες,-είναι οι σημειώσεις των κληρικών στα εκκλησιαστικά βιβλία. Μάλιστα μερικές φορές αποτελούν λογοτεχνικά αριστουργήματα .

ΜΕΓΑΛΑ ΠΝΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ (Πρώτος κύκλος)

Ο Ιωάννης Απόκαυκος, μητροπολίτης Ναυπάκτου, 12^ο - αρχές του 13^{ου} αιώνα. Είναι μαθητής του Μιχαήλ Ψελλού. Τα έργα χωρίζονται σε τρεις ομάδες: 1. Ποιήματα σε ιαμβικούς στίχους, 2. Αλληλογραφία, 3. Έγγραφα δημοσίου χαρακτήρα. Ο ίδιος μιλάει και για την εθνική συνείδηση της εποχής. Μαρτυρεί ότι οι λόγιοι Βυζαντινοί του 12^{ου} -13^{ου} αιώνα αισθάνονταν ήδη Έλληνες «προ των Παλαιολογείων χρόνων, όπου συνήθως τοποθετείται η τριαύτη μεταστροφή». (Βλεπ. Πολίτης Ν., 1920, Έλληνες ή Ρωμηοί, Λαογραφικά Σύμμεικτα Α', Αθήνα, σελ. 122-123.)

Ο Γιώργος Βραδάνης, σύγχρονος του Ιωάννη Απόκαυκου, ήταν μητροπολίτης Κέρκυρας. Βασικό έργο του η αλληλογραφία με τους σύγχρονους μητροπολίτες στην Ήπειρο. Ταξιδεύει πολύ. Στην Αθήνα κατείχε το αξίωμα του Υπομηματογράφου της εκεί μητρόπολης. Στην Κέρκυρα έγινε παράνομος μητροπολίτης. Στα 1231 μετέβη στην Ιταλία με πολιτική αποστολή με εντολή του δεσπότη της Ηπείρου της εποχής Εμανουήλ.

Ο Δημήτριος Χωματιανός (ή Χωματινός). Σπούδασε δίκαιο στην Κωνσταντινούπολη και διετέλεσε γραμματέας δύο Πατριαρχών. Μετά την άλωση της Πόλης από τους Λατίνους κατέφυγε στο Δεσποτάτο της Ηπείρου, όπως οι περισσότεροι τότε αξιωματούχοι του Βυζαντίου. Το 1216 διορίστηκε Αρχιεπίσκοπος Αχρίδας και πάσης Βουλγαρίας και το 1227 έστεψε στη Θεσσαλονίκη το Θεόδωρο Κομνηνό Αυτοκράτορα του Βυζαντίου. Από τα έργα του έχουν εκδοθεί μία συλλογή νομοκανονικών πραγματειών, είκοσι κανονικές ερωτήσεις και αποκρίσεις, σύντομος βίος του Αγίου Κλήμεντος, οκτώ ακρόστιχοι κανόνες και ένα επίγραμμα.

Ο Νικήτας Χωνιάτης μητροπολίτης Αχρίδος. Σπούδασε στην Πόλη. Έργα του είναι κυρίως η ιστορία της περιόδου 1180-1206 σε 21 βιβλία. Του Χωνιάτη είναι και η πραγματεία για την καταστροφή από τους Λατίνους των αγαμάτων στην Κωνσταντινούπολη. Έγραψε επίσης ρητορικά έργα, επιστολές και ποιήματα.